

УДК 141 "312"

ФІЛОСОФІЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ КРИЗ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ЛЮДСЬКОЇ ІСТОТИ

ГАННА ОМЕЛАСНКО,*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціально-політичних та правових наук Слов'янського державного педагогічного університету*

У статті аналізується філософія класичного екзистенціалізму як "теоретична передумова" виникнення концепції екзистенціальної психології. Предметом дослідження є проблема самоідентифікації індивіда. Автор доходить висновку, що "самоідентифікована" особистість у реальному існуванні відбувається тільки за трьох умов: а) самоусвідомленого особистісного ставлення до середовища; б) об'єктивуючої дії духовного; в) наявності свободи як континууму життєвого простору.

Ключові слова: екзистенціалізм, самоідентифікація, екзистенціальна психологія, пост-екзистенціалістське мислення.

Постановка проблеми та огляд праць, у яких започатковано її дослідження. Розвиток філософії класичного екзистенціалізму в останні десятиліття минулого сторіччя зумовив появу неочікуваного й загалом недослідженого у вітчизняній та світовій науці феномена: своєрідного синтезу екзистенціалістських постулатів із різними галузями філософії та напрямками гуманітарного знання, тобто появу унікальних культурологічних симбіозів, які у вітчизняній історико-філософській науці називають постекзистенціалістським мисленням [1, с. 216]. За своєю сутністю це, як стверджують українські вчені, є нова форма існування екзистенціальної філософії, у якій класичний екзистенціалізм долає суперечності власної системи мислення та системи відображення реальності. Поряд із екзистенціальною феноменологією, екзистенціальною антропологією, екзистенціальною теологією, екзистенціальною естетикою такими симбіозами, або ж культурологічними синтезами, і виступають екзистенціальна психологія, екзистенціальні психотерапія та психоаналіз. Однією з площин у предметі дослідження багатьох представників цих культурологічних синтезів і є площина кризи самоідентифікації індивіда в сучасну добу. Звідси й випливає проблема дослідження філософії класичного екзистенціалізму в незвичному ракурсі: ракурсі передумови (теоретичної платформи) виникнення вищезначених культурологічних синтезів і, що стосується екзистенціальної психології та психоаналізу, ракурсі передумови специфічного відтворення або ж відображення процесів самоідентифікації індивіда, позначених кризовими явищами. В останньому випадку теоретична проблема конкретизується як необхідність компаративістського аналізу класичного екзистенціалістського підходу й розуміння кризових явищ у самоідентифікації людей та подібного розуміння, яке пропонують й формулюють представники екзистенціальної психології, зокрема К. Роджерс, Р. Мей, Р. Лейнг, А. Маслоу тощо.

В Україні тільки-но починає з'являтися наукова літе-

ратура, у якій спеціалісти різного профілю звертаються до дослідження цієї проблеми. Тут слід, перш за все, назвати праці К. Райди [2], Д. Єсипенка [2], С. Світашева [3], О. Паркулаб [4], Н. Хамітова [5]. Особливу увагу дослідженню цієї проблеми приділяють сучасні російські вчені, які належать до американо-російської асоціації гуманістичної (екзистенціальної) психології: Д. Леонтьєв [6], С. Братченко [7], В. Летуновський [8] та ін.

Мета роботи - виділення та унаочнення загальних зв'язків між екзистенційним переживанням індивіда (суб'єктивним чи індивідуальним фактором), усвідомленням реального свого положення і, як наслідок, унаочнення власного індивідуального "Я".

Виклад основного матеріалу. Проблеми самоідентичності та ідентичності загалом у різноманітних спрямуваннях її дослідження на сьогодні сходяться у висновках щодо складної, багатовимірної та багатоаспектної екзистенційної ситуації "одиночного індивіда" (С. К'еркегор) у соціальних обставинах його існування. В умовах прискорення всіх процесів, тоталізації сучасності, ефекту футурошоку, лавиноподібного потоку неструктурованої інформації, фрагментарності світосприйняття, відсутності "позитивного проекту" майбутнього, поглиблення інтеграційних процесів та зростання рівня взаємозалежності й взаємозумовленості всіх життєвих факторів та феноменів ці проблеми тільки загострюються. На тлі непевності та хиткості екзистенційного ландшафту, зокрема з огляду на нестійкість та загрозливу тенденцію в бік аномальності й девіантності психічних реакцій людей, погіршення їхнього емоційного стану та мотиваційної сфери соціальної діяльності, кризові явища у сфері самоідентифікації починають набувати загрозливого характеру. "Насправді більше дивує не те, - відзначав Е. Фромм у праці "Втеча від свободи. Людина для себе", - що серед людей так багато невротиків, а те, що більшість людей все-таки є відносно здоровими, попри значну кількість шкідливих впливів, яких вони зазнають" [9, с. 309].

№ 1 (101) січень-лютий 2010 р.

Виокремлюючи самоідентифікацію як одну з найважливіших проблем людського існування ("Мета, якої понад усе хоче досягти людина, та мета, яку вона свідомо чи несвідомо переслідує, полягає в тому, щоби стати самою собою" [10, с. 33], - читаємо, наприклад, із цього приводу в одній із праць К. Роджерса), представники екзистенціальної психології багато в чому спираються на "теоретичне підґрунття" екзистенціалістської філософії, своєрідно розвиваючи та інтерпретуючи її постулати. І зокрема постулат про те, що процес самоідентифікації в умовах соціальної кризи може перетворитися для індивіда на процес кардинального випробовування всіх його сутнісних, духовних, психоемоційних та фізичних сил. Адже ще С. К'єркегор наголошував на тому, що в окремих випадках процес "ставання" самим собою, окрім того, що це справа чи не найважча і, водночас, найважливіша для індивіда з усіх його справ та завдань, може бути ще й доволі заплутаною та вкрай ризикованою і небезпечною процедурою. "Віра - це завжди ризик, і чим більша віра - тим більший ризик", - читаємо, наприклад, у його праці "Хвороба до смерті" [11, с. 276]. І для того, щоб спробувати стати собою, чи то бодай на смілитися на це, потрібні, на його думку, як мінімум, на снага, та ж таки сміливість і мужність: "Насмілитися по суті бути самим собою, насмілитися реалізувати індивіда... ось у чому полягає християнський героїзм, і варто визнати його вірогідну рідкісність" [11, с. 251].

Класичний екзистенціалізм в особі С. К'єркегора проблемою самоідентифікації поставив і як запитання щодо занепокоєння з приводу того, а чи усвідомлюємо ми не тільки ризик і всю небезпеку намагання "стати" і "бути" собою, а й ще більшу загрозу, несліпвимірно більшу за попередню, - загрозу не бути собою у власній екзистенції, втратити своє "Я", не скориставшись із наданої нам буття можливості самореалізації цього "Я"!

Різниця поміж змістовною та смисловою частинами категорій екзистенціалістського мислення, які відтворювали процес самоідентифікації індивіда, багато в чому й була унаочнена характеристикою складнощів, неоднозначності тих процесів, що відбувалися у реальності. Із самого початку у С. К'єркегора йшлося про те, що процес "ставання" (собою, звісна річ), на відміну від процесу "перебування" в собі або ж процесу, коли індивід "залишається таким, як є", може бути відтворений тільки в "динамічних категоріях". Таких категоріях, що вхоплюють і відтворюють "динамічний екзистенційний стан стурбованості, або занепокоєння щодо прийдешнього, категоріях, дотичних до понять "надії" (Е. Фромм, Г. Марсель) та протипокладеного їй "відчаю" як "хвороби до смерті" (за С. К'єркегором).

Це проникливе філософсько-психологічне розрізнення унаочнювалося й у гайдеґґерівській інтерпретації екзистенції, його понятті "бування" (знову ж таки, насамперед, "бування собою"). Саме воно в ракурсі самоідентифікації розмежовувало смисли, виражені категоріями повноцінності існування, і в подальшому вилилося у фроммівську концепцію самоідентифікації як здатності людини "реально володіти власним існуванням". "Бути" чи "мати" - у такій альтернативі побачив Е. Фромм дилему вибору правильного шляху самореалізації та самоідентифікації особи в другій половині минулого століття.

Представники філософії класичного екзистенціалізму, безумовно, виявили й своєрідно описали зв'язок поміж екзистенційним переживанням індивіда та його самоусвідомленням, поміж реальним екзистенційним станом та унаочненням власного індивідуального "Я". Знаходимо ми тут і специфічну фіксацію ролі людського мислення, свідомості та духовності в процесі самоідентифікації та самореалізації людської істоти.

Якщо свідомість і самосвідомість виступають не

тільки суспільною, але й індивідуальною, екзистенційною формою осягнення світу як цілого крізь призму екзистенціальних станів людини, її переживання, збирання усього оточуючого й себе самої в єдине ціле, то мислення саме і є одним із способів такого "збирання докупи", способів не тільки внесення до свідомості певної цілісності, але і її розмежування в різновекторність, багатоаспектність та багатовимірність. І якщо свідомість відіграє значну роль в індивідуальному самоздійсненні людини як її відбуття у світі, то мислення й духовність є, переважно, її родовою самоздійсненністю.

Що ж до мислення, то його також, на нашу думку, можна розглядати не тільки як ознаку та спосіб самоідентифікації та самоздійснення особи, але й характеристику сутнісного відбування і самоідентифікації, і самоздійснення. Механізм мислення призначений для того, щоби здійснити духовно-ціннісний зв'язок людини в часі й у бутті. "Досвід мислення є досвід вирізнення цих цінностей, спосіб перенесення їх через історичний час і простір у свідомість прийдешності" [1, с. 137]. "Думкою здійснюється відношення буття до людської істотності, - стверджував у цьому зв'язку і М. Гайдеґґер. - Думка не створює і не розроблює цього відношення. Вона просто відносить до буття те, що дане їй самим буттям" [12, с. 192].

Тому, про кризу ідентичності, на нашу думку, можна говорити і як про втрату людиною сутнісного призначення мислення, - так само, як і про спотворення духовного досвіду, нестабільність і фрагментарність досвіду свідомості. Тому самоідентифікуватися для сучасної людини означає в тому числі ще й розпочати "правильно" мислити. Оскільки, як зазначає М. Гайдеґґер: "Буття, як стихія думки, приноситься в жертву технічній інтерпретації мислення" [12, с. 193]. Відзначаючи втрату сутнісного призначення мислення, він стверджував у своїх працях, що "люди вже не мислять", вони, натомість, "займаються філософією" [12, с. 194]. "Постійно апелюючи до логіки, - продовжував він далі, - люди створили видимість, наче вони ось-ось почнуть мислити, тоді як вони зреклися мислення" [12, с. 211].

Думки М. Гайдеґґера про зраду або зречення мислення якщо і не в останню (або чи й не в першу) чергу можна віднести й до зазначеної нами раніше проблеми домінування конформізму, відчаю та втрати (чи просто відсутності) власного "Я", а в загальному варіанті - до екзистенційної кризи самоідентифікації.

"Теоретичний спадок" класиків екзистенціалізму засвідчив, що неможливо віднайти або здобути власне "Я", бути доконечно самим собою, не володіючи сутнісним мисленням, котре не обмежується одними лише міркуваннями чи технічним маніпулюванням логічними конструкціями. Так само, як і неможливо бути самим собою поза усвідомленням власного індивідуального, того, що є ні до чого не звідним, нічим не знятим і не опосередкованим існуванням "одиночного індивіда". Не можна так само лишатися осторонь того духовного виміру існування, який тільки й уможливує причетність індивіда до роду, до людської спільноти.

Соціалізація індивіда, унаочнена згідно з гайдеґґерівською інтерпретацією станом його "усереднення", "Das Man"; подальше його існування в соціумі поза духовними вимірами перетворюється на існування в стані "одномірності" (Г. Маркузе). "С. К'єркегор, власне, і почав ставати тим великим С. К'єркегором саме тоді, коли, як і Ф. Ніцше, усвідомив, що життя, яке його оточує, є вкрай бездуховним, неусвідомленим і позбавленим суто "людського" й "людяного" змісту" [1, с. 151].

Здобування ж людиною власного "Я", боротьба за нього, згідно з філософською концепцією класичного екзистенціалізму, потребує від людини неабиякої муж-

ності та наснаги. Постійної змінності власного стану в процесі "виходу індивіда за межі власного Я", трансцендування (К. Ясперс), "ек-зистування" (М. Гайдеггер), "інтенційності" (Ж.-П. Сартр). "Людина є людиною настільки, наскільки вона екзистує" [12, с. 201]), читаємо в "Бутті та часі". І це передбачає насамперед наявність сутнісного мислення й думки, самоусвідомлення й самоідентифікації, розбудовування екзистенції відповідно до скрижалей духовного досвіду й у безпосередності "перебування-в-духовному" (С. К'єркегор).

Створювачі та представники екзистенціальної психології запозичили й відповідним чином розвинули ці позиції філософії класичного екзистенціалізму. "Людина - це процес протікання, а не застигла статична сутність; це потік ріки змін, а не шматок твердого матеріалу, це постійна зміна суцвіття можливостей, а не застигла сума характеристик" [10, с. 377]. Згадаймо в цьому випадку й С. К'єркегора, який стверджував, що "стрибок" "лицаря віри" - це насамперед "набуття віри", це не кінець шляху, й не зупинка в розвитку, не тупцювання на одному місці, а, можливо, тільки початок справжнього поступу. На думку ж Г. Марселя, рух людської істоти (процес самоідентифікації) в глибину свого "Я" має бути спрямованим на пошук того істинного образу, котрий ми не самі собі надали.

Ін'яс Лепп, у свою чергу, запозичуючи постулати філософії класичного екзистенціалізму, підтверджує у своїх працях: "Досконалість екзистенції виявляється в інтенсивності її становлення. ... Становлення є настільки суттєвим для людського положення, що й сама смерть не зможе йому покласти край, і що навіть блаженне життя буде ... прекрасним і постійним просуванням людської істоти вперед" [13, с. 32]. З ним погоджуються й інші послідовники філософії класичного екзистенціалізму. Коли йдеться про трансценденцію, то йдеться саме про той обрій, за який ми виходимо, виходимо для того, щоб, поглянувши звідти на себе самих, знову ж таки повернутися "до" себе і "для" себе, стверджує К. Роджерс. Умову ж такого трансцендування людської істоти в процесах її самоздійснення та самоідентифікації в екзистенціальній психології вбачають у свободі, свободі як "головній й неодмінній умові будь-якого зростання" [9, с. 258]. Як тільки, як психотерапевти, ми створюємо скутому й невпевненому в собі пацієнтові умови для відчуття певної свободи, відзначав К. Роджерс, він починає відчувати, неначе перед ним відкривається той самий простір, де тільки людина й може бути собою, тобто ідентичною самої собі: "Мій досвід показує, що він використовує свободу для того, щоби все більше й більше ставати самим собою. Він починає ламати фальшивий фасад, скидати маски й ролі, у яких він зустрічав життя" [10, с. 364].

Те ж саме про сферу самоідентифікації пише й І. Лепп у добірці "Християнська філософія екзистенції": "Екзистенція... не може мати іншої реальності окрім вільної. ... Наскільки я певен щодо своєї екзистенції, настільки ж я усвідомлюю її вільною, позаяк сама моя переконаність є актом моєї свободи" [11, с. 37].

Таким чином, і свідомість, і самосвідомість "самоідентифікованої особистості" можливі саме в повноцінному "відбуванні", наявності сутнісного мислення, самоусвідомлення, духовності, котрі перетворюються на реальні її екзистенції. І саме індивідуальне існування самовизначає власний досвід у всіх його вимірах. Зрештою, "самоідентифікована" особистість у реальному існуванні відбувається тільки за трьох умов: а) самоусвідомленого особистісного ставлення до середовища; б) об'єктивуючої дії духовного; в) наявності свободи як континіуму життєвого простору.

Філософія ж екзистенціалізму, проаналізована як "теоретичне підґрунтя", передумова постекзистенціалістських культурологічних синтезів і, зокрема, як передумова виникнення концепцій екзистенціальної психології, психоаналізу та психотерапії, підтверджує свою "людинотворчу" функцію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Райда К. Ю. Историко-філософське дослідження постекзистенціалістського мислення / К. Ю. Райда. - К. : Український центр духовної культури, 1998. - 216 с.
2. Райда К. Ю. Гуманістичні ідеї в постекзистенціалізмі / К. Ю. Райда, Д. М. Єсипенко // Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи. - К. : Український Центр духовної культури, 2001. - С. 192-231.
3. Світашев С. С. Філософсько-методологічні основи гуманістичної психології К. Роджерса : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук / С. С. Світашев. - Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет, 2002. - 18 с.
4. Паркулаб О. Г. Феноменологічний аналіз у віковому екзистенційному консультуванні : дис. ... канд. психол. наук / О. Г. Паркулаб. - Івано-Франківськ : Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка, 2004. - 221 с.
5. Хамітов Н. В. Філософія самотності / Н. В. Хамітов. - К. : Наукова думка, 1995. - 171 с.
6. Леонтьев Д. А. Что такое экзистенциальная психология? / Д. А. Леонтьев // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии. - М. : "Смысл", 1997. - С. 40-54.
7. Братченко С. Л. Экзистенциальная психология глубинного общения: уроки Дж. Бюдженталя / С. Л. Братченко. - М. : "Смысл", 2001. - 197 с.
8. Летуновский В. В. Экзистенциальный анализ. Перспективы метода в психологической практике / В. В. Летуновский // I Всероссийская научно-практическая конференция по экзистенциальной психологии : материалы сообщений. - М., 2001. - С. 28-32.
9. Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя / Э. Фромм. - М. : ООО "Издательство АСТ", 2004. - С. 309.
10. Роджерс К. К науке о личности / К. Роджерс // История зарубежной психологии : [тексты]. - М., 1986. - С. 33.
11. К'єркегор С. Страх и трепет / С. К'єркегор. - М. : Республика, 1993. - С. 276.
12. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. - М. : Республика, 1993. - С. 192.
13. Лепп І. Християнська філософія екзистенції / І. Лепп. - К. : "Пульсари", 2004.

H. Omelaenko

PHILOSOPHY OF EXISTENTIALISM AS THE REFLECTION OF THE CRISES OF THE SELF-IDENTIFICATION OF MAN

In the article is analyzed the philosophy of classical existentialism as theoretical base of the appearance of the concept of existential psychology. The problem of the self-identification of personality is the object of experiment.

Key words: existentialism, self-identification, existential psychology, postexistential thinking.

© Г. Омелянко

Надійшла до редакції 29.01.2010

№ 1 (101) січень-лютий 2010 р.